Kooperativt äldreboende i Vojakkala

kartläggning av villkor och förutsättningar för att starta upp alternativt äldreboende i kooperativ form i Vojakkala

Göran Sjöberg

Centrum för utbildning och forskning inom samhällsvetenskap, CUFS

1999:008 - ISSN: 1403-5294 - ISRN: LTU-CUFS-SKR-99/008--SE

LULEÅ TEKNISKA UNIVERSITET

Dokumentation av ett samarbetsprojekt mellan
CUFS – Centrum för utbildning och forskning inom samhällsvetenskap –
och Avdelningen för informatik och systemvetenskap
vid Luleå tekniska universitet

KOOPERATIVT ÄLDREBOENDE I VOJAKKALA

Kartläggning av villkor och förutsättningar för att starta upp alternativt äldreboende i kooperativ form i Vojakkala

av

Göran Sjöberg

Centrum för utbildning och forskning inom samhällsvetenskap (CUFS)
Luleå tekniska universitet
1999

Centrum för utbildning och forskning inom samhällsvetenskap (CUFS)
Luleå tekniska universitet
SE-971 87 Luleå

Tel: 0920-72362
Fax: 0920-72849
cufs@ies.luth.se
http://www.luth.se/research/CUFS

CUFS är en centrumbildning vid Luleå tekniska universitet. I styrelsen ingår representanter för offentlig förvaltning i norra Sverige. CUFS ska fungera som en plattform för samverkan, kunskapsutveckling och kunskapsutbyte och vara en brygga mellan teori och praktik.
CUFS' verksamhetsprogram anger tre forskningsprogram inom ramen för vilka en rad projekt kan utvecklas:
1. Regional och lokal utveckling
2. Utveckling av livskvalitet och välfärd
3. Förändringar av offentlig sektors roll i samhällsutvecklingen, integration och desintegration
Cufs' huvuduppgift är att bedriva forskningsarbete. Det syftar till att utveckla regionen och möjliggöra akademisk utbildning inom programområdena. Därutöver har CUFS i uppgift att underlätta för studerande att ta på sig angelägna utredningsuppgifter, väl förankrade i förvaltningen i norra Sverige, i sina examensarbeten.

Rapporten har utgivits i samarbete med Norrbottens Kooperativa Utvecklingscentrum

Norrbottens Kooperativa Utvecklingscentrum är ett av 24 kooperativa utvecklingscentra i landet som uppbär statsbidrag för att ge gratis rådgivning och information om kooperativt företagande. Under 1998 startade 19 nya kooperativ med 65 anställda i länet. Du är välkommen att ta kontakt med oss!

Norrbottens Kooperativa Utvecklingscentrum
Skärsvägen 1
955 32 Råneå

Verksamhetsledaren heter Kjell Hansson, telefon 0924-55962
E-post nku@iuf.se
Webbplats www.kooperativutveckling.nu

© 1999, Centrum för utbildning och forskning inom samhällsvetenskap
Tryck: Universitetstryckeriet, Luleå
ISSN 1403-5294
Redaktör för denna volym: Jørgen Straarup

Innehåll

Innehåll **5**

Utgivarens förord **7**

Författarens förord **8**

Sammanfattning **9**

1. Inledning **11**

1.1. Bakgrund *11*

1.2. Syfte *11*

1.3. Metod och genomförande *11*

2. Den sociala ekonomin – från Bryssel till Vitvattnet – resultatredovisning studie av yttre omvärldsfaktorer **14**

2.1. Vad är social ekonomi? *14*

2.2. EU och den sociala ekonomin *15*

2.3. Norrbotten och EU *16*

2.4. Socialtjänstlagen, riksdagen och alternativt äldreboende *16*

2.5. Övre bygdens servicecenter - ett kooperativt projekt *17*

2.6. Prästholmens äldreboende *18*

3. Vojakkala – byn och dess förutsättningar – resultatredovisning studie lokal omvärld **20**

3.1. Historia *20*

3.2. Skola och föreningsliv *20*

3.3. Palogården och övriga fysiska resurser *21*

3.4. Att leva och bo i Vojakkala *21*

3.5. Byautveckling - närdemokrati *21*

3.6. Kommunens och byns visioner kring äldreboendet *22*

4. De äldre, anhöriga och övriga bybor - resultatredovisning studie av attityder och funderingar kring kooperativt äldreboende **23**

4.1. De äldres hjälpbehov *23*

4.2. Är Vojakkala ett alternativ till Haparanda? *23*

4.3. Kooperativt äldreboende i Vojakkala? *24*

4.4. Engagemang för kooperativet i byn *24*

4.5. Innehåll och utformning *24*

5. Problem och möjligheter för ett äldreboende – diskussion och slutsatser **26**

5.1. Identifierade problem när det gäller social ekonomi i Norrbotten *26*
5.2. Erfarenheter att ta till vara för Vojakkalas del *26*
5.3. Möjligheter till äldrekooperativ i Vojakkala *27*
5.4. Organisation och utformning *28*
5.5. Kritiska punkter *29*

6. Sammanfattande rekommendation 30

Källförteckning 31

Utgivarens förord

Den 22 oktober 1998 arrangerades en offentlig manifestation av att Centrum för utbildning och forskning inom samhällsvetenskap (CUFS) gått in i en ny fas av sin existens. Från att i huvudsak ha varit en virtuell organisation hade centret under höstens gång antagit allt fastare karaktär. Detta markerades med trädplantering, tal, musik, seminarium, dryck & tilltugg. Inbjudna var representanter för intressenterna, de berörda bland universitetets anställda samt de studerandes representanter.

En av de studerande berättade hemma om tillställningen. Kort därefter ringde hans far till centret och frågade om inte ett problem som han kunde berätta om vore som klippt och skuret för CUFS att arbeta med. Efter lite samtal fram och tillbaka söktes kontakt med en lämplig kurs, eftersom faderns problem såg ut att vara lämpligt som analysområde för en grupp studerande. Vad som hände sedan framgår av resten av denna rapport.

I ett nötskal fångar rapporten ett av de mål som Centrum för utbildning och forskning inom samhällsvetenskap vid Luleå tekniska universitet försöker förverkliga, nämligen att vara länk mellan å ena sidan problem och frågeställningar i förvaltningar och i samhällslivet och å andra sidan samhällsvetenskapliga resurser och d:o kompetens. De studerande och forskarna ska få något verkligt att sätta tänderna i, förvaltningarna och samhällslivet ska få kvalificerad assistans.

CUFS har tillkommit för att få till stånd sådana matchningar. Jag hoppas att det visar sig tillfälle att genomföra fler projekt av Vojakkala-typ.

Rapporten utges i samarbete med Norrbottens Kooperativa Utvecklingscenter.

För genomförande av projektet har stöd i form av stimulansbidrag utgått från regeringen.

Jørgen Straarup
docent, föreståndare för CUFS

Författarens förord

Föreliggande rapport utgör en sammanställning av elevarbeten inom ramen för kursen IEI 302 Kvalitativ metodik, Informatik och Systemvetenskap 1 vid Luleå tekniska universitet. Eleverna har under vårterminen 1999 genomfört fältstudier i byn Vojakkala och omgivningar. Studierna är en följd av initiativ från byns sida att utveckla äldreboende i kooperativ form och ett samarbete med CUFS – Centrum för utbildning och forskning inom samhällsvetenskap – vid Luleå tekniska universitet.

Jag som svarat för denna rapport har varit lärare och handledare vid kursen. Jag har nära kunnat följa elevernas arbete och slagits av den entusiasm och det engagemang som visats över att konkret gripa sig an ett verkligt problem och samtidigt som man lär kvalitativa metoder – planering, datainsamling och analys – bidra till lokal utveckling.

Jag vill tillsammans med eleverna uttrycka stor tacksamhet till alla som bidragit till att detta arbete kunnat genomföras. Ett stort tack vill jag rikta till de bybor i Vojakkala och andra som delat med sig av sin tid och sina erfarenheter. Ett särskilt tack till Björn Ekholm och Ossian Tornberg vid Palogården respektive byaföreningen i Vojakkala.

Luleå juli 1999

Göran Sjöberg
Institutet Ungdom och Framtid

Sammanfattning

Ekonomiska föreningen Palogården vände sig under hösten 1998 till Centrum för utveckling och forskning inom samhällsvetenskap (CUFS) vid Luleå tekniska universitet med förfrågan om hjälp med att undersöka förutsättningarna för ett äldreboende i byn Vojakkala utanför Haparanda. Uppdraget gavs till avdelningen för informatik och systemvetenskap, kursen IEI 302 Kvalitativ metodik. Förfrågan har sin bakgrund i ett starkt engagemang inom den ekonomiska föreningen Palogården och hos enskilda bybor i Vojakkala för byns överlevnad och utveckling.

Det övergripande syftet har varit att undersöka förutsättningarna för ett kooperativt äldreboende i Vojakkala. Mer specifikt har uppmärksamheten koncentrerats till att bl. a studera den närmare innebörden av den sociala ekonomins framväxt och villkor i Norrbotten, kartlägga förutsättningarna i Vojakkala i form av fysiska och övriga resurser samt undersöka behov, attityder och tankar vad gäller äldreboendet hos bybor i Vojakkala – äldre, anhöriga samt övriga.

Den huvudsakliga datainsamlingen har genomförts under en tre dagar lång vistelse i Vojakkala eller som studiebesök i andra verksamheter i länet. En viktig metod har varit djupintervjuer, men också litteratur och observationer har använts.

Resultatet av undersökningen visar att engagemanget för kooperativt äldreboende i Vojakkala inte är en isolerad företeelse. Sedan inträdet i EU har runt om i Sverige, oftast på landsbygden, olika projekt och försöksverksamheter startats i syfte att utveckla det lokala samhället, skapa arbetstillfällen, bromsa utflyttning och nedläggningar och trygga människors omsorg och liv. De olika verksamheterna bedrivs ofta i kooperativ form. Social ekonomi har kommit att bli det sammanfattande begreppet i denna utveckling.

Kärnan i den sociala ekonomin kan sägas vara att i nya organisationsformer söka leverera livskvalité till brukarna. Kunskapen om begreppets reella innebörd bland myndigheter och organisationer i Sverige är rent generellt dålig. Inte heller kan den svenska lagstiftningen i alla stycken sägas vara anpassad till den sociala ekonomins villkor. I Norrbotten har ett antal olika projekt igångsatts och ett ökat intresse kan märkas från såväl byautvecklingsgrupper som politiker och myndigheter.

Dagens socialtjänstlag sätter inga hinder i vägen när det gäller möjligheten att starta ett kooperativt äldreboende. Riksdagen har fastställt nationella mål för äldrepolitiken där de äldre skall leva ett aktivt liv och ha inflytande i samhället och över sin vardag.

Erfarenheter från andra projekt visar att en bred förankring är mycket viktig när det gäller att starta projekt inom den sociala ekonomin. Ett positivt politiskt stöd, tillsammans med en stark lokal förankring bland de direkt berörda, ger goda förutsättningar för framgång.

Haparanda kommuns befolkningsprognos visar att behovet av äldreomsorg kommer att öka betydande de närmaste 10 åren och man är införstådd med att antalet platser måste öka. Kommunen har ambitionen att låta de äldre och anhöriga ha inflytande över omsorgen och är villig att undersöka alternativa driftformer. Vojakkala har eldsjälar som är beredda att driva ett äldrekooperativ på Palogården. Byn har lokaler för ändamålet. Lokalerna är omgivna av en vacker natur vid Torneälven. Det finns möjligheter för dagverksamhet såsom slöjd, odling i växthus, promenader och vedhämtning.

Merparten av de äldre vill kunna bo kvar i Vojakkala och är positiva till ett äldreboende i byn. Planerna får också ett starkt stöd från anhöriga och övriga bybor. Steget för de äldre att flytta blir lättare om ett äldreboende kan ordnas i Vojakkala än om man tvingas till tätorten Haparanda. Ett äldreboende kan även leda till en positiv utveckling för byn i form av ökad sysselsättning och tillväxt.

Livskvalitet är ett genomgående tema när de äldre själva, deras anhöriga och övriga bybor beskriver vad som är viktigast för dem. För många betyder det att få känna sig värdefull, bl. a genom att hjälpa till med dagliga sysslor. Livskvalitet förknippas också med att kunna bo där man känner sig trygg, där man har nära till sina nära och kära och nära till skön natur i omgivningar man är bekant med.

Det finns en oro för att kraven på de anhöriga att hjälpa till med kooperativet kan vara ett för tungt ansvar att bära. De ekonomiska förutsättningarna liksom frågan om hur bemanning ska ske är andra frågor som närmare måste undersökas.

Den samlade bedömningen ur de olika delstudierna är att det finns goda förutsättningar att driva ett äldrekooperativ i Vojakkala. Viktigt för fortsättningen är dels att planerna utvecklas vidare till att även omfatta ekonomi, organisation och drift samt att arbetet förankras. Det stöd som tanken har hos många i byn måste kontinuerligt erövras för de olika faserna i utvecklingen. De demokratiska former och det engagemang som finns i byn utgör en positiv kraft att bygga vidare på.

1. Inledning

1.1. Bakgrund

Ekonomiska föreningen Palogården vände sig under hösten 1998 till Centrum för utbildning och forskning inom samhällsvetenskap (CUFS) vid Luleå tekniska universitet med förfrågan om hjälp med att undersöka förutsättningarna för ett äldreboende i Vojakkala. Uppdraget gavs avdelningen för informatik och systemvetenskap, kursen Kvalitativ metodik.

Uppdraget har sin bakgrund i ett starkt engagemang inom den ekonomiska föreningen Palogården och hos enskilda bybor i Vojakkala för byns överlevnad och utveckling. Detta engagemang tar sig olika uttryck, där frågan om äldreboende kommit att få aktualitet genom att man som äldre i behov av särskild omsorg idag tvingas flytta in till tätorten Haparanda. Samtidigt ser man att det borde finnas goda förutsättningar att på Palogården ansvara för ett äldreboende med hög kvalitet.

Frågan om omsorg i kooperativ form ska också ses i ett större perspektiv. På många håll i landet och även i Norrbotten pågår projekt där verksamheter som tidigare varit offentliga eller privata nu bedrivs i kooperativ form. Denna tredje sektor, som ofta kallas den sociala ekonomin, växer nu fram inom EU och bedöms ha stor potential för att långsiktigt säkra arbete och omsorg, inte minst i områden som hotas av avveckling och utflyttning.

Föreliggande rapport beskriver inledningsvis kortfattat den sociala ekonomins framväxt, med särskild uppmärksamhet på några aktuella projekt i Norrbotten. Därefter koncentreras uppmärksamheten på Vojakkala, dess förutsättningar samt bybornas erfarenheter och åsikter.

1.2. Syfte

Det övergripande syftet har varit att undersöka förutsättningarna för ett äldrekooperativ i Vojakkala, med fokus på att kunna erbjuda de boende god livskvalitet. Specifikt har de olika arbetsgrupperna preciserat syftet i följande punkter:

- att ge en bild av omkringliggande myndigheters syn på social ekonomi samt vilka problem och möjligheter som sådan verksamhet för med sig
- att genom att studera olika andra exempel i Norrbotten hitta uppslag och idéer om vad man bör tänka på och eventuellt andra alternativ till projekt
- att visa byns struktur samt inre och yttre förutsättningar för kooperativt äldreboende i Vojakkala
- att undersöka attityder och tankar vad gäller äldreboendet hos bybor i Vojakkala – äldre, anhöriga samt övriga bybor för att härigenom dels veta vilken förankring och vilka förutsättningar som finns, dels få en uppfattning om vilka önskemål och förslag som finns vad gäller utformningen.

1.3. Metod och genomförande

Planering

Under kursen har fältstudien varvats med teoretiska genomgångar. Handledning har getts kontinuerligt. I samband med introduktionen av fältstudien besöktes gruppen av Ossian Tornberg, byaålderman i Vojakkala. Deltagarna fick därigenom problemområdet närmare beskrivet, autenticiteten förstärkt och en möjlighet att tillsammans med uppdragsgivaren närmare precisera syfte, mål och genomförande.

Som nästa steg i planeringsarbetet genomfördes en workshop som lånade delar från metoden framtidsverkstad. Både övergripande och konkreta frågeställningar och problem identifierades genom att varje student uttryckte sina frågor och tankar kring ämnet. Efter att allt dokumenterats, sammanställdes arbetet på så sätt att tre huvudområden identifierades:

- Yttre omvärld – trender och framtidsanalys, EU, myndigheter, lagar, förordningar och regelverk , andra projekt i Norrbotten m.m.
- Lokal omvärld – demografi, framtid/visioner, politisk verklighet lokalt (ideologi, politisk vilja, prioriteringar, program), resurser i bygden (kommunal ekonomi, infrastruktur, ideell verksamhet, samverkan) m.m.
- Inre omvärld – de gamlas fysiska verklighet och värdering av denna, alternativ, behov, normer, värderingar, efterfrågan och referensramar, anhörigas behov och önskemål, övriga bybors syn m.m.

Efter att studenterna indelats i grupper, i huvudsak efter eget intresse, ansvarade respektive grupp för att närmare strukturera sitt område och upprätta en handlingsplan. Här är mål och frågeställningar preciserade liksom val av materialinsamlingsmetod och källinventering, arbetsfördelning och tidplan. Grupperna delades som en följd av detta in i mindre subgrupper för olika delområden. Här fortsatte sedan förberedelserna så att intervjufrågor togs fram, personer kontaktades för besök etc.

Genomförande

Huvuddelen av datainsamlandet genomfördes under en tre dagar lång vistelse i Vojakkala. Den grupp som ansvarat för området ”yttre omvärld” nyttjade denna tid för studiebesök i andra verksamheter i länet. Sammanfattningsvis har följande källor och insamlingsmetoder använts:

- Litteratur – rapporter, böcker, broschyrer, dokument på Internet, lagtext, aktuell mediadebatt. Dessa källor har nyttjats främst när det gäller att studera den sociala ekonomin, trender, EU:s policy etc., men även när det gäller att hitta fakta om Vojakkala
- Statistik, främst när det gäller kartläggning av demografiska fakta
- Observationer, fr a när det gäller geografiska förhållanden i Vojakkala och Haparanda samt vid studiebesök på andra orter i Norrbotten där kooperativ omsorgsverksamhet bedrivs
- Telefonintervjuer, i huvudsak för att komplettera övrig faktainsamling, alternativt som en lösning som ersatt intervjuer genom personliga besök. Detta då syftet i huvudsak varit faktainsamling av faktiska förhållanden
- Djupintervjuer, bland äldre, anhöriga och övriga bybor i Vojakkala, men också med företrädare för Haparanda kommun samt projektledare och andra berörda på andra aktuella orter i länet. I Vitvattnet och på Prästholmen i Boden har observationer kompletterats med djupintervjuer med projektledare och andra involverade och mera spontana samtal med bybor och andra "på plats" då studiebesöken gjordes.

Djupintervjuer i Vojakkala

Djupintervjuerna har definierats som ”en intervjuform som upplevs mer som ett samtal med mening än som en standardiserad intervju”. Urvalet när det gäller att kartlägga den yttre omvärlden och bl. a studera exempel i Norrbotten har gruppen själv ansvarat för och man har också kontaktat lämpliga personer att intervjua. När det gäller djupintervjuerna i Vojakkala har urvalet skett med hjälp av byaåldermannen Ossian Tornberg. Studenterna fick en lista med namn på personer som var positivt inställda till att delta i intervjuer och ringde därefter till dessa personer och bestämde tid och plats för intervjuerna. Gemensamt för studien i Vojakkala är att man genomfört djupintervjuer på 1-2 timmar, till största delen i hemmiljö.

Ursprungligen kontaktades nitton pensionärer, boende eller tidigare boende i Vojakkala. Efter telefonkontakt valde några att inte ställa upp och av de nitton på listan intervjuades fjorton, varav hälften män och hälften kvinnor. Nio personer i kategorin ”övriga bybor” har intervjuats och totalt åtta anhöriga till äldre aktuella för

omsorg. I första skedet definierades de ”anhöriga” som barn, barnbarn, syskon, maka/make eller annan närstående. Efter erhållandet av namnlistan som ej täckte in alla dessa blev definitionen ändrad till de som har föräldrar som är aktuella för att eventuellt bo i framtida äldreboende. Övriga bybor har definierats som personer som idag inte är i behov av äldreomsorg eller är deras anhöriga.

Grupperna har genomfört intervjuerna på olika sätt. Oftast har man intervjuat en person åt gången, men vid något tillfälle har två personer, oftast äkta makar, intervjuats samtidigt. Några intervjuer har genomförts av två studenter tillsammans, motivet har då varit att på ett bättre sätt kunna observera och därefter analysera resultatet av intervjuerna mer djupgående. Bandspelare har använts vid vissa intervjuer. I andra har man istället antecknat korta nyckelord, fraser och citat, för att därefter så snart som möjligt skriva rent sina anteckningar och observationer medan samtalen varit färska i minnet. I de fall man använt bandspelare har intervjupersonerna gett sitt samtycke.

2. Den sociala ekonomin – från Bryssel till Vitvattnet – resultatredovisning studie av yttre omvärldsfaktorer

Engagemanget för kooperativt äldreboende i Vojakkala är inte en isolerad process även om idén bärs av engagerade bybor. Sedan inträdet i EU har det runt om i Sverige, oftast på landsbygden, genomförts olika projekt och försöksverksamheter i syfte att utveckla det lokala samhället, skapa arbetstillfällen, bromsa utflyttning och nedläggningar och trygga människors omsorg och liv. De olika verksamheterna bedrivs ofta i kooperativ form och kan sägas utgöra en tredje sektor, mitt emellan offentlig och privat verksamhet. Social ekonomi har kommit att bli det sammanfattande begreppet i denna utveckling.

2.1. Vad är social ekonomi?

Kärnan i den sociala ekonomin kan sägas vara att i nya organisationsformer söka åstadkomma livskvalité hos brukarna. Generellt gäller att den sociala ekonomin växer fram från ett underifrånperspektiv för att tillfredsställa ett behov som inte tillgodoses av vare sig offentlig eller privat sektor. Orsaken till att verksamheten inte finns eller fungerar kan vara bristande resurser inom offentlig verksamhet eller för liten avkastning inom den privata sektorn. Den tredje sektorn som bygger på ett stort ideellt engagemang i form av egen insats samt avsaknad av ekonomisk avkastning är då ett alternativ som kan tillfredsställa de potentiella brukarnas behov. Genom uppstartandet av verksamheten kan livskvalité åstadkommas hos brukarna.

Det är viktigt att poängtera att brukarna eller medlemmarna som startar upp verksamheten är medvetna om att det i många fall krävs en stor egen insats för att allt ska fungera. Grunden till verksamheten är att den bygger på gemenskap och solidaritet med varandra. En förståelse för att alla inte har samma möjligheter att slå i en spik eller sköta en bokföring är en grundförutsättning. Var och en bidrar med den kunskap som personen besitter för att skapa en stark enhet.

Den sociala ekonomin kan spåras till den tid i Sveriges historia då det offentliga ännu inte vuxit sig starkt utan människor tillsammans tog ansvar för gemensamma angelägenheter. Finansieringen av dessa verksamheter sköttes gemensamt genom avgifter men även genom andra, ideella insatser från brukarna. I Sverige ledde samhällsutvecklingen till att alltmer av det gemensamma ansvaret övergick till den offentliga verksamheten och finansierades via skattsedeln. Stordriftsfördelar kan sägas ha kommit att bli lösningen för gemensamma problem.

Fenomenet social ekonomi i sig är alltså ingen ny företeelse i Sverige. Det nya är försöken att finna en definition som kan användas i utformandet av framtida regelverk. Regeringen tillsatte därför i november 1997 en arbetsgrupp inom Inrikesdepartementet som fick till uppgift att kartlägga villkoren för den sociala ekonomin samt belysa dess betydelse i samhället. Första steget i detta arbete var att definiera begreppet social ekonomi för att passa svenska förhållanden och i sin första rapport kom arbetsgruppen fram till följande förslag:

Med social ekonomi avses organiserade verksamheter som primärt har samhälleliga ändamål, bygger på demokratiska värderingar och är organisatoriskt fristående från den offentliga sektorn. Dessa sociala och ekonomiska verksamheter bedrivs huvudsakligen i föreningar, kooperativ, stiftelsen och liknande sammanslutningar. Verksamheter inom den sociala ekonomin har allmännytta, inte vinstintresset, som främsta drivkraft.[1]

[1] Social ekonomi i EU-landet Sverige- tradition och förnyelse i samma begrepp. Ds 1998:48, Fritzes förlag. Stockholm 1998, sid 9.

Denna definition av den sociala ekonomin ger stora möjligheter att betrakta lösningar som passar olika slags verksamhet som olika aspekter av samma fenomen. Åtgärderna kan anpassas till de lokala förutsättningar som finns på orten där verksamheten skall bedrivas. Definitionen kan möjligen ge politiker, näringsliv, myndigheter och tjänstemän obehagskänslor då den uppfattas som ett hot mot den egna verksamheten. Det revir som varit inmutat inom respektive verksamhetsområde flyttas ut och verksamheter bedrivs av lekmän i en för förvaltning och näringsliv hittills okänd flexibel organisationsform.

2.2. EU och den sociala ekonomin

Samhället förändras allt snabbare och allt högre krav ställs för att kunna erbjuda de tjänster och den service som efterfrågas. Som en följd av detta måste företag och anställda bli allt mer flexibla samtidigt som permanent arbetslöshet och avfolkning av landsbygden utgör reella och växande hot. Traditionella lösningar och planer fungerar inte längre.

Denna utveckling ställer krav på nya företagskonstellationer och nytänkande när det gäller att skapa arbetstillfällen – nya jobb. Det har visat sig vara nödvändigt att utgå från andra strategier än traditionella marknadsstrategier oavsett om dessa är inriktade på att öka antalet anställda eller antalet företag inom jordbruk, industri eller privata marknadsinriktade tjänster[2]– ett företagande där individen och hennes behov ställs i centrum istället för den traditionella vinstmaximeringen.

Begreppet social ekonomi har sedan 1989 varit officiell term inom EU och har implementerats så starkt att det finns en särskild enhet inom kommissionen som svarar för denna fråga (generaldirektorat XXIII). Den sociala ekonomin utgör en stor del av den europeiska ekonomin och regelverket är inom ett flertal europeiska länder anpassat till begreppet som sådant. För Sverige blev begreppet social ekonomi högaktuellt i och med EU-medlemskapet 1994, inte minst genom den starka kopplingen som finns till EU:s strukturfonder och program.

Under de senaste 20 åren har arbetslöshet blivit ett stort problem i de flesta av EU:s medlemsstater. Vad som bl a uppmärksammats är de sk matchningsproblemen; att många av de som en gång blivit arbetslösa fortsätter att vara så under en väldigt lång tid vilket leder till att de till slut inte passar in på arbetsmarknaden överhuvudtaget.

År 1995 lade Europaparlamentet fram ett initiativ om pilotprojekt för de långtidsarbetslösa i vilket de bad EU-kommissionen försöka ta fram metoder för att återintroducera de långtidsarbetslösa på arbetsmarknaden. Särskilt fokuserades personer som var över 40 år och hade varit arbetslösa i mer än två år Det andra målet för initiativet var att reducera regionala skillnader, s.k. "disparities", relaterade till strukturell arbetslöshet. Som utgångspunkt användes s.k. LEIs (local employment initiatives) som grovt kan översättas till "initiativ för skapandet lokala arbetstillfällen".[3] Tanken bakom dessa initiativ är att lokala organisationer och företag ska identifiera och utveckla nya tjänster och arbetstillfällen som är otillräckliga i form av vad marknaden efterfrågar på kort sikt. Detta har en positiv effekt på långtidsarbetslösheten på två sätt. Förutom att minska efterfrågan på jobb så underlättas möjligheten för de berörda att bli anställda.

Initiativen har även haft som mål att utveckla en passande modell för dem som utan framgång har deltagit i ett flertal av de arbetsmarknadsåtgärder som finns. Norrbottens län utvaldes som försöksområde i Sverige där

[2] Lokal utveckling och skapandet av nya jobb. Hansson, Kjell, IUF. Råneå 1998
[3] Pilot projects for the long-term unemployed aged 40 and over- Final Report. 1995 General Budget: Heading B2-605, Europa Kommissionen, juli 1998.

pilotprojekt genomfördes. Länsarbetsnämnden var projektanordnare och verksamheten bedrevs åren 1995-1997 under benämningen B2 - 605, inom området "nya källor för sysselsättning för äldre långtidsarbetslösa".[4]

Initiativen för lokala arbetstillfällen som introducerades 1993 är idag av stort intresse på regional/kommunal nivå. EU:s strukturfonder möjliggör finansiering genom bl. a artikel 6 i stadgan för Europeiska socialfonden. Stöd ges till projekt som kan bli nydanande för ländernas arbetsliv och utbildningspolitik.[5] Alla projekt inom artikel 6 skall vara inriktade mot försöksverksamhet för att skapa nya arbetstillfällen. Projekten måste vara nyskapande och kunna spridas vidare till andra regioner i Europa, innehålla tankar och planer för fortsättning efter projekttiden samt bygga på partnerskapsamarbete som bryter ner lokala barriärer mellan företagsvärlden och andra offentliga och privata organ.

Aktörer i projekt som lyder under artikel 6 kan vara arbetsmarknadens partner, branschorganisationer, företagsledare, icke-statliga organisationer/folkrörelser, lokala och regionala myndigheter som är ansvariga för sysselsättnings- och utbildningspolitik, utbildningsorgan med flera.[6]

EU erbjuder även en mängd andra program och initiativ, exempelvis Växtkraft Mål 4, som grund för försöks-verksamhet inom den sociala ekonomin.

2.3. Norrbotten och EU

Att skapa nya jobb genom lokal utveckling är en tidsödande och svår process. För att klara övergången till långsiktig, uthållig sysselsättning krävs därför stort tålamod och ett långt tidsperspektiv. Enligt EU - kommissionen krävs minst 18 månader men mycket tyder på att det kan ta fem till sex år att förändra attityder bland de aktörer som ingår i processen. Erfarenheterna visar att en mängd politiska och ideologiska hinder kan ligga och blockera vägen till den tänkta lösningen.[7]

Genom det pilotprojekt som Norrbotten medverkade i under åren 1995- 1997 har många idéer och möjligheter väckts till skapandet av nya arbetstillfällen både i de större samhällena och ute på glesbygden. Två av projekten som kommit till stånd är den ekonomiska föreningen Vitvattnet i Övre bygden och personalkooperativet på Prästholmen i Boden. Dessa beskrivs närmare längre fram i rapporten.

I Norrbotten pågår sedan 1998 ännu ett omfattande projekt inom artikel 6. Personalkooperativ har startats på två orter, Kiruna och Älvsbyn, parallellt med att ett nytt skatteuttagssystem utreds. Länsarbetsnämnden i Norrbotten är projektanordnare. Det transnationella partnerskapet rymmer bl. a regionen Groningen i Holland där skattemodellen testas i praktiken. Utvärderingen av det svenska projektet pågår och en slutrapport väntas i januari 2000.

2.4. Socialtjänstlagen, riksdagen och alternativt äldreboende

I socialtjänstlagen (SOL 19 § - 20 a §) beskrivs det grundläggande ramverket om vad som gäller vid vård av äldre. Socialnämnden skall verka för att äldre människor får leva självständigt under trygga förhållanden med självbestämmande och integritet. De skall även få goda bostäder och den hjälp och vård de behöver. Kommunen skall inrätta särskilda boendeformer för service och omvårdnad och även planera sina insatser så att det finns en

[4] ibid.
[5] www.eupro.se
[6] ibid.
[7] Lokal utveckling och skapandet av nya jobb. Hansson, Kjell, IUF. Råneå 1998.

kontinuitet i vården. Enligt lagen åläggs denna vård kommunen, men på senare tid har det blivit allt vanligare att ansvaret tas över av kooperativ eller ekonomiska föreningar.

I SOL (69 § - 69 c §) beskrivs närmare de krav som ställs på en sådan verksamhet. En ekonomisk förening eller en enskild person, får inte utan tillstånd av länsstyrelsen bedriva hem för vård eller boende, tillståndet skall sökas hos länsstyrelsen i det län där verksamheten skall bedrivas. Tillstånd behövs ej om kommunen genom avtal har överlämnat till enskild att utföra verksamheten. Tillstånd till sådan verksamhet kan endast fås om verksamheten uppfyller kraven på god kvalitet och säkerhet. Även om äldrevården sköts kooperativt så har socialnämnden det yttersta ansvaret och skall ha en löpande tillsyn. Man har även rätt att inspektera verksamheten. Om socialnämnden får kännedom om missförhållanden, är det nämndens ansvar att underrätta länsstyrelsen.

Kooperativen har stort stöd hos olika myndigheter och dessutom har det startats kooperativa utvecklingscentrum, som skall hjälpa till med utvecklingen av denna nya resurs. Kooperativ äldrevård stöds helhjärtat av Riksdagens socialutskott som dessutom bestämt att det är en rättighet att få flytta närmare sina barn och barnbarn och ändå få den vård man behöver. Dessutom anser socialutskottet att anhörigvård, som det ofta handlar om i kollektiv äldrevård, är väldigt positivt för både vårdtagaren och kommunerna.

Riksdagen har fastställt nationella mål för äldrepolitiken. Målen är att äldre skall kunna leva ett aktivt liv och ha inflytande i samhället och över sin vardag. De skall kunna åldras i trygghet och med bibehållet oberoende. De skall bemötas med respekt och ha tillgång till god vård och omsorg. Riksdagen har dessutom följt socialutskottets rekommendation och beslutat om ett tillägg i socialtjänstlagen som garanterar den enskilde rätten att flytta.

2.5. Övre bygdens servicecenter - ett kooperativt projekt

I Vitvattnet utanför Kalix finns ”Övre bygdens servicecenter”. Det är en ekonomisk förening, med i dagsläget ca 100 medlemmar.

Bakgrunden till idén om en ekonomisk förening grundar sig i behovet av en butik i bygden. Vare sig kommun eller länsstyrelse ansåg att det fanns någon förutsättning att driva en butik i privat regi eftersom de tre senaste försöken hade misslyckats. Hos den ideella intresseföreningen i byn väcktes då tanken att driva affären i egen regi, som ett kooperativ. Idén mötte från början endast ett svagt intresse bland bybor i gemen, men i dagsläget har opinionen svängt från att se på medlemskap i kooperativet som ”något nödvändigt ont” till en vilja att utveckla projektet vidare. Man bygger för närvarande bl. a en ungdomslokal i anslutning till butiken, där ungdomarna skall ges tillfälle att utöva någon hobby eller bara träffas.

Företrädare för föreningen berättar att man, när butiken väl hade startats, snabbt insåg att man måste bli något av mångsysslare för att få det hela att gå ihop. Detta ledde till att butiken även utvecklades till bygdekontor. Där finns idag bl. a tillgång till datorer och Internet, en kopieringsmaskin och en boksnurra med låneböcker som byts ut med jämna mellanrum. Denna del av butiken fungerar även som ett café. Detta har gjort att affären har blivit något av en samlingspunkt för bygdens befolkning.

En viktig del för butikens fortlevnad är den tjänst med hemkörning av varor som man erbjuder sina kunder. Detta är något som kommunen är skyldig att stå för genom bidrag till den som utför uppdraget. Föreningen har tagit på sig att utföra tjänsten som en service till dem som inte har någon möjlighet att själva komma till affären.

Även om det som idag finns runtomkring butiken fungerar väl (café, bensin, hemkörning av varor m.m.) menar man från föreningens sida att man inte får stagnera. Man arbetar därför nu för att driva hemtjänsten i kooperativ

form. Förutom att behålla arbetstillfällen i bygden vill man, vid arbetsbrist, kunna erbjuda hemsamariterna möjlighet att fylla upp sin tjänst med arbete i t ex butiken. Det finns även förslag på att integrera hemkörningarna med hemtjänsten för att göra det hela smidigare. I planerna ingår även att erbjuda hemservice. Vid behov ska man då kunna begära hjälp med exempelvis snöskottning, fönsterputsning eller gräsklippning. Man räknar med att driva projektet med hemservice och hemtjänst i som projekt i två år för att sedan ta över verksamheten permanent från kommunen.

Vid samtal med bybor framkommer att de ställer sig positiva till föreningen och verksamheten. Den hemservice som redan finns samt de andra projekten har för några bidragit till att de valt att bo kvar i byn istället för att skaffa lägenhet inne i Kalix. Man uttrycker även att det är roligt att göra något för bygden och låter samtidigt antyda att man är många som delar denna uppfattning.

Projektet i Övre bygden drivs med pengar ur EU:s strukturfonder. Projektets eldsjäl Mikael Eliasson har bara gott att säga om EU[8] och menar att pengarna från EU gjort det möjligt att utveckla servicen avsevärt. Samtal med glesbygdssamordnare/landsbygdsutvecklare visar också på en positiv inställning till stöd från EU. Man menar rent allmänt att det är viktigt att föreningarna först har klara riktlinjer och mål med sitt projekt samt att projekten ska vara näringsinriktade och ha en klar projektmetodik. Därefter är det lättare att hjälpas åt med att hitta de medel som behövs.

2.6. Prästholmens äldreboende

På Prästholmen i Boden pågår ett arbete för att ett idag kommunalt äldreboende ska tas över av personalen för att drivas i kooperativ form.

Idén började ta form under en kurs, berättar eldsjälen och projektledaren Monica Antonsson-Lundh. Kursen vände sig till kvinnor och hade som mål att ta fram idéer för att utveckla den offentliga sektorn. Under utbildningen fick man bl. a hjälp med att söka EU-bidrag inom Växtkraft mål 4, för att finansiera det fortsatta utvecklingsarbetet för projektet.

På Prästholmen har i dagsläget redan en del förändringar i organisationen börjat genomföras. Man har bl. a infört arbetslag istället för den tidigare mer toppstyrda organisationen där föreståndaren drog ett tungt lass. I varje arbetslag ingår 10-12 personer varav två är informationsansvariga. Dessa två får information från föreståndare, andra arbetslag osv. och ansvarar sedan för att informationen förs vidare. På det här viset har kommunikationen förbättrats mellan de anställda och föreståndaren. Arbetslagen har även ett visst ansvar över budget, planering av inköp mm. Förändringarna har medfört en större arbetsglädje bland de anställda, vilket bl. a visar sig i minskade sjukskrivningar.

Det finns idéer bland personalen om att utveckla ett datasystem för informationssökning som skulle komma både de anställda samt de boende till gagn. Systemet skulle innebära att det fanns datorer på alla avdelningar där de anställda i första hand skulle kunna söka samt lägga in nödvändig information. Det finns även förslag om att ge de anställda en möjlighet till barnomsorg på arbetet.

Man har idag börjat inleda steg två i projektet som innebär kompetensutveckling av personalen. I denna utbildning ingår att få större förståelse för vad ett kooperativ är och hur det fungerar. Genom utbildningen hoppas

[8] Upptäckter i norr. Länsstyrelsen i Norrbotten i samarbete med Journalistlinjen vid Kalix folkhögskola, Norrbotten 1999.

man också undanröja de farhågor som finns, bland annat kring vad som händer med LAS eller om projektet kan innebära en mängd ideellt arbete utan betalning.

Vad man för närvarande väntar på är politikernas beslut om att överlåta äldreboendet till kooperativet.

3. Vojakkala – byn och dess förutsättningar – resultatredovisning studie lokal omvärld

Vojakkala ligger i Haparanda kommun vid Torneälv. Avståndet till trafikådran E4 är endast 7 km, medan landsväg 400 går genom byn. Det är en avlång by och husen är i stort sett utspridda utmed landsvägen. Bebyggelsen utgörs av småhus och i byn bor ca 280 personer. Nedan beskrivs närmare de fysiska resurser som finns när det gäller skola, föreningsliv, den ekonomiska föreningen och byggnaden Palogården, men också förhållanden som rör närdemokrati och byautveckling samt de visioner som finns.

3.1. Historia

Byn Vojakkala har en spännande historia. Namnet härstammar från ryskans Svoják och betyder *svåger*; ändelsen *-la* syftar på den som ägde området. Uttalet är anpassat efter finsk fonologi. De första invånarna var troligtvis finnar eller svenskar från Karelen, här fann de bördig jord och ett gott laxfiske. Det var just laxfisket, birkarlarna och lappfogdarna som bidrog till bygdens rikedom. Vid 1500-talets mitt upplevde byn sin guldålder. Vid freden mellan Sverige och Ryssland 1809 delades byn då älven blev gränsälv mellan de bägge länderna, den svenska delen av byn blev då avsevärt mindre.

Andra världskriget påverkade byn. Byborna stod och såg kriget på andra sidan älven ”*som på film*”. De såg soldater marschera och hus brinna. Några av de soldater som deserterat och flydde till Sverige kom hit för att söka skydd. I byn fanns också en hemlig övergång och många liv kunde räddas.

Många äldre i byn har historiska kunskaper och minnen som är värda att bevara inför framtiden, och det finns en önskan om att få en möjlighet att dokumentera
detta. Projekt med att bevara föremål från byn pågår redan.

Byns informationsblad, Vojakkala-nytt, används på olika sätt för att förmedla eller samla in uppgifter om byns historia. Det kan vara korta notiser om byns invånarantal, om viktiga saker som hänt i byn och utlysning av tävlingar om att exempelvis hitta byns äldsta föremål. I byn hålls studiecirklar i närhistoria. Skolan driver många projekt utifrån sin närmiljö och arbetar med lokalhistoria.

Det har funnits ett ålderdomshem i byn med många boende, men det lades ner för några decennier sedan — det låg i tidens anda att centralisera. *”Åldringarna hjälpte till och kände sig behövda här”*, hävdar Björn Ekholm, projektledare vid Palogården.

3.2. Skola och föreningsliv

Byaskolan upplevs som bra av de personer som intervjuats. Den är liten, miljön är lugn och harmonisk. Skolan har ca 60 elever, förskolan inräknat. Klasserna är indelade i årskurs 1 – 3 och 4 – 6. I många svar framhålls det som viktigt för både barnen och byn att man väljer byaskolan framför skolan i Haparanda.

Vojakkala har ett förhållandevis rikt föreningsliv. I byn finns en byaförening, idrottsförening, Palogårdens ekonomiska förening, jakt- och fiskevårdsförening samt ett antal andra föreningar. Byaföreningen bildades för ca 10 år sedan med syftet att genom olika aktiviteter och evenemang stärka sammanhållningen i byn. Några evenemang som brukar genomföras är julfester, vår- och vinterutflykter. Cirka 40 hushåll är i nuläget medlemmar.

Det finns ett intresse hos föreningarna att ställa upp med vissa aktiviteter på ideell basis för det tilltänkta kooperativet. Dessa aktiviteter kan vara gympa, vävning, deltagande vid jakten i någon form eller andra typer av aktiviteter som kan passa de äldre. Röda Korset har planer på att starta ledsagarservice och besöksverksamhet för de äldre i någon form.

3.3. Palogården och övriga fysiska resurser

Palogården har totalt sett mycket rymliga lokaler, 4000 m^2, till sitt förfogande. En del av dessa är tänkta för äldreboendet, en om- och tillbyggnation samt handikappanpassning måste dock komma till stånd, vilket projektledningen också planerar. Inga ekonomiska kalkyler för projekteringen av äldreboendet har kunnat redovisas. Tänkbara intäkter nämns i form av hyror, kommunala bidrag och ideellt arbete. Däremot saknas en presentation av utgiftssidan.

Palogården drivs som en ekonomisk förening med ca 10 medlemmar. Den verksamhet som bedrivs är konferenser, lägerskolor och fester. I föreningens regi serveras dessutom ärtsoppa varje torsdag till självkostnadspris. Detta görs för att byborna ska ha ett tillfälle att träffas och umgås, vilket är mycket uppskattat. Man vill på Palogården profilera sig som en naturnära anläggning och har gott om utrymme för olika aktiviteter t.ex. kurser i timring.

Palogården driver flera projekt parallellt, bl. a ett utvecklingscentrum för småskalig livsmedelsproduktion (örter, svamp, bär) och en satsning på gårdsturism där konferenser och aktiviteter ute i naturen erbjuds.

I Vojakkala finns det grusvägar på drygt 50 km, vilket underlättar för naturentusiaster att komma ut i skog och mark för att plocka bär, studera blommor eller fåglar.

3.4. Att leva och bo i Vojakkala

De intervjuade har mycket lätt att räkna upp positiva saker eller fördelar med att bo i Vojakkala, men har svårare att se direkta nackdelar. Den positiva inställning som finns upplevs som en styrka för byn. Det finns olika anledningar till varför man väljer att bo i byn: Man bor nära sitt jobb, nära sina anhöriga, barnen får en bra uppväxtmiljö och det finns en slags gemenskap som inte finns i en stad. En annan synpunkt är att man här bor nära tätorten och sitt jobb men ändå på landet. De nackdelar med Vojakkala som framkommer är exempelvis dåliga bussförbindelser in till tätorten, att väg 400 är för smal och att hastighetsbegränsningen är för hög, att cykelbana inte finns och att det i vissa fall är alltför dålig uppslutning kring arrangemang i byn.

3.5. Byautveckling - närdemokrati

I byautvecklingsgruppen, som utgörs av alla bybor som är intresserade av byns utveckling och fortlevnad, kan frågor, idéer och förslag bearbetas och drivas. Arbetsgrupper bildas för att undersöka och arbeta vidare med olika frågor. I dagsläget har tre stora projekt skisserats – att ordna ett antal mindre lägenheter, att se till att en cykelbana längs vägen till Haparanda uppförs samt att hitta en lösning för de äldre att kunna bo kvar i byn.

Byautvecklingsgruppen har funnits i ett par år och i intervjuerna framkommer att engagemanget skapar en positiv stämning i byn och många tror på gruppens arbete. Byautvecklingsgruppen är lyhörd och har många idéer som upplevs som väl förankrade i byn. Det är naturligtvis så att allas åsikter inte kommer fram, alla säger inte vad de tycker och tänker, men arbetet upplevs ändå som öppet och att alla som *vill* får komma till tals.

Vid intervjuer med ansvariga politiker och tjänstemän vid Haparanda kommun framkommer att kommunen uppmuntrar föreningslivet i byn och dess sammankomster. Kommunen bistår med sekreterartjänster och deltar

med en ansvarig politiker och andra berörda tjänstemän, då man ser det som utveckling av närdemokratin. Byarepresentanter får på så sätt direkt kontakt med kommunens ledning.

Byarna kräver att få ta över flera kommunala verksamheter. Kommunen är inte avvisande, men vill att byarna preciserar närmare vad de vill ta över och hur det ska skötas.

3.6. Kommunens och byns visioner kring äldreboendet

Det råder politisk enighet i kommunen kring frågor rörande äldreomsorgen, vilket även inkluderar överföring av kommunal äldreomsorg till kooperativ. Kommunen ser även fördelar med äldrekooperativ då anhöriga och andra bybor engageras, beslut decentraliseras och alternativa lösningar sökes. I dagsläget finns det ingen del av äldreomsorgen som är utlagd på entreprenad eller sköts av någon annan huvudman. Kommunledningen har besökt äldrekooperativet på Lövvik i Jämtland och fick där ett positivt intryck.

För de aktiva i byautvecklingsfrågor i Vojakkala är frågan om äldrekooperativ viktig på mer än ett sätt. Man ser dels att de gamla skulle bli friskare, gladare och få ett bra liv på ett kooperativ, men också möjligheten att arbetstillfällen skapas i byn. Man ser därför gärna att någon som bor i byn och är utbildad kan erbjudas arbete inom kooperativet.

När de olika idéerna och projekten sammanfattas blir en vision tydlig för Vojakkalas del: Man vill att äldrekooperativet förverkligas, cykel- och gångbanan byggs, fiskenäringen tas till vara, gårdsturismen utvecklas tillsammans med en satsning på småskalig livsmedelsproduktion. Man hoppas också på att ungdomarna, med bibehållande av ortens landsbygdskaraktär, utvecklar gårdarna.

4. De äldre, anhöriga och övriga bybor - resultatredovisning studie av attityder och funderingar kring kooperativt äldreboende

Som redovisats under metodbeskrivningen har djupintervjuer använts för att kartlägga attityder och åsikter bland äldre, anhöriga och övriga bybor när det gäller äldreomsorg i allmänhet och kooperativt boende i Vojakkala i synnerhet. Resultatet presenteras sammanvägt för de olika kategorierna, under samlande rubriker.

4.1. De äldres hjälpbehov

Ingen av de äldre som intervjuas visar sig för tillfället ha någon hjälp av hemtjänst utan klarar sina vardagliga bestyr med hjälp av anhöriga. Det är nästan ingen av de äldre som klarar tyngre göromål utan hjälp.

När det gäller hur man uppfattar hemtjänsten varierar svaren. Bara en av de intervjuade har haft hemtjänst och upplevde den då inte som tillfredsställande, främst p.g.a. den stora omsättningen av personal. Andra säger sig ha övervägt att skaffa hemtjänst men ändrat sig när de insett hur mycket det skulle kosta och hur begränsad hjälpen skulle bli. I övrigt är åsikterna om hemtjänsten övervägande positiva även om man inte i första hand kan hänvisa till egen erfarenhet utan grannar, släkt och bekanta. Den höga personalomsättningen tycks vara ett känt problem och uppfattas klart negativt. Att få hjälp av anhöriga är ett alternativ som alla de intervjuade föredrar före hemtjänst.

4.2. Är Vojakkala ett alternativ till Haparanda?

När det gäller var de äldre skulle vilja bo - Vojakkala eller Haparanda - svarar merparten av de äldre själva Vojakkala. Främsta skälet är att de flesta har bott där största delen av sitt liv och dessutom har släkt och vänner boende i byn.

De anhöriga menar att ett äldreboende i byn skulle kunna bidra till att de gamla kan känna trygghet över att inte tvingas flytta till Haparanda när de inte orkar bo kvar hemma längre. Denna rädsla är återkommande i samtalen. De anhöriga vill verkligen ha kvar de gamla i byn. Orsakerna är många, men grunden ligger i att det är svårt att få de gamla att flytta ifrån tryggheten i byn till den anonyma staden. I och med att de gamla flyttar så sent som möjligt betyder det att de är ganska gamla och sjuka när de väl kommer till boendet. De anhöriga uttrycker en rädsla för att de äldre inte ska orka hänga med i aktiviteter och bli sittande i sina rum ”väntande på döden”.

Skillnaden att bo i en by och i en stad poängteras i svaren. De gamla har ofta bott hela sitt liv i byn och omställningen är stor när de kommer till staden. De kan inte aktivera sig på samma sätt som de tidigare gjorde i byn, pyssla i trädgården, växla några ord med någon som kommer förbi eller bara sitta på trappan och se ut över byn.

Hos övriga bybor finns skilda åsikter beträffande äldreboendet i Haparanda. Man kan märka en oro för att flytta in till staden. Många av de tillfrågade har haft anhöriga som bott på äldreboende i stadsmiljö och det finns en tydlig rädsla för risken att bli isolerad och inte ha någon att prata gamla minnen med. Samtidigt finns erfarenheter att de som bor i Haparanda tycks vara fulla av tillit till personalen och att de får den hjälp de behöver.

4.3. Kooperativt äldreboende i Vojakkala?

De flesta äldre menar att ett äldreboende i Vojakkala är en bra idé. Helst vill man dock bo kvar i hemmet, eventuellt med någon slags hemtjänst, om de anhöriga inte kan hjälpa till. I svaren framkommer även en viss oro om Vojakkalas äldreboende skulle kunna erbjuda samma vård som Haparanda, i de fall man p.g.a. sjukdom skulle få behov av mer hjälp.

Även de anhöriga stöder idén. Det som främst genomsyrar svaren är att det finns en trygghet i att ha de gamla kvar i byn. De anhöriga tror även att det skulle vara lättare för de äldre att ta steget att flytta till ett boende i Vojakkala än till ett i Haparanda.

De övriga byborna poängterar friheten och lugnet med att bo i en by, men också betydelsen att få bo kvar i sin hembygd där närheten till anhöriga och tidigare intressen finns kvar. Man menar också att det finns en risk för att bli ensam även om man bor kvar i byn. Alla har inte släktingar som ser till en. Ett kooperativt äldreboende minskar risken för denna slags isolering

Många av byborna ser att ett äldreboende kan leda till en positiv utveckling för byn i form av ökad sysselsättning och tillväxt. Man menar dock att frågan måste diskuteras i ett större sammanhang där man tar hänsyn till alla slags prioriteringar som måste göras, exempelvis när det gäller satsningar på ungdomsgård, kiosk eller byggnad av cykel- & gångväg.

4.4. Engagemang för kooperativet i byn

De anhörigas vilja att ställa upp varierar. Några förklarar att de kan ställa upp med att utveckla och i viss mån driva kooperativet, men är tveksamma till om hela byn kommer att ställa upp. De anhöriga hjälper idag ”sina gamla” mer än vad som kanske är vanligt i en stad, och några menar att det kanske inte skulle bli en alltför stor skillnad med ett kooperativ. De sysslor som man ser sig kunna hjälpa till med är småsysslor som till exempel hjälp med bak, städning och andra vardagliga sysslor. Andra är tveksamma eller negativa till att engagera sig, då de tror att det kommer bli en allt för stor arbetsbörda.

De övriga byborna förklarar sig i olika grad vara beredda att ställa upp med tid och pengar i kooperativet. En åsikt är att man genom att arbeta för kooperativet även arbetar för byns utveckling.

När det gäller anställning av personal på kooperativet menar de intervjuade att det inte har någon större betydelse om personalen är anhöriga, bybor eller utomstående. En tanke är att de gamla skulle kunna känna sig tryggare med anställda från byn som de känner eller åtminstone känner till. Å andra sidan framhålls att det kan vara bra med influenser utifrån. Byn får inte isoleras från omvärlden. I svaren understryks att det är viktigt att anställa tillräckligt med personal så att arbetsbördan inte blir för stor för de anhöriga.

4.5. Innehåll och utformning

Av intervjuerna framgår att livskvalité för de äldre kan vara att få känna sig värdefulla, bl a genom att få hjälpa till med de dagliga sysslorna i ett äldreboende. Valfriheten är viktig. Den som vill jaga, snickra, väva, fiska eller promenera ska få göra det och vill man bara sitta ifred och ta det lugnt på sitt rum ska man naturligtvis få göra det. Den sociala delen framhålls som avgörande. Ett kooperativt äldreboende leder till stor samvaro och trivsel.

Samverkan är möjlig och även naturlig. I Palogården samsas många aktiviteter. Gemenskap över åldersgränserna är viktig och skola och dagis kan erbjuda luciatåg, uppträdanden mm. som ett bra komplement till de övriga dagsaktiviteterna.

När det gäller aktiviteter och innehåll i ett äldreboende ger de anhöriga och övriga bybor bl. a förslag på matlagning, handarbete, fiske, trädgårdsarbete, snickerier, keramik och vävning. Djur på gården – exempelvis höns, kan vara ett trevligt inslag i vardagen samt hjälpa till att öka livskvaliteten.

De äldre själva framhåller barn och barnbarn som det viktigaste i livet. Flertalet har också i dag dessa boende i närheten och får regelbundna besök. Kontakten med övriga bekanta är också något som samtliga värderar mycket högt. Så länge det är möjligt vill man kunna ha möjlighet att bo kvar i det egna hemmet.

Boendet bör utformas så likt hemmamiljön som möjligt och det får inte bli för ”stort”. Det finns en rädsla hos de äldre att hamna på ett ställe där de anställda inte har tid och där man blir anonym. Det är också viktigt för de äldre att kunna bidra med något för att känna sig delaktiga. Ingen kan tänka sig att bara sitta och vara passiv.

Åsikterna går isär när det gäller vilka som skall bo på äldreboendet. En del menar att det endast skall vara för Vojakkalabor och hemvändare medan andra tycker att det även skall vara möjligt för personer från andra byar att flytta dit.

5. Problem och möjligheter för ett äldreboende – diskussion och slutsatser

5.1. Identifierade problem när det gäller social ekonomi i Norrbotten

En viktig erfarenhet från genomförda projekt i Norrbotten inom området för social ekonomi är att initiativen måste växa fram underifrån, ur ett brukarperspektiv Myndigheter inom det offentliga måste därför vara lyhörda och lägga örat till marken och lyssna på gräsrötterna och den växtkraft som finns där. När verksamheter påtvingas individerna uppifrån finns en påtaglig risk för att resultaten inte blir bestående. Det måste också stå tydligt för deltagarna redan i inledningsskedet att det krävs en stor egen insats för att lyckas.

Andra problem gäller möjligheten att synkronisera kooperativ verksamhet inom tjänstesektorn med gällande skatteregler. Det kooperativa företagandet riskerar att betraktas som en mindre seriös form av företagande, bl. a till följd av rådande attityder bland de traditionella företagsstödjande organen. Det står vidare klart att vissa lagändringar kan behöva göras för att kooperativt företagande ska få samma konkurrensvillkor som t ex. aktiebolag. De lagstiftningsområden som särskilt pekas ut är konkurrenslagstiftningen och skattelagstiftningen.

Från fackliga organisationer hävdas ibland att den sociala ekonomin skulle leda till lönedumpning, undanträngningseffekter inom offentlig sektor och en otrygghet för de anställda. Det tycks föreligga en uppfattning om att anställda inom den tredje sektorn inte skulle lyda under gällande arbetsmarknadslagstiftning. Denna uppfattning kan sägas grundas på en okunskap om vad den tredje sektorn och dess verksamhet består av. Även om organisationsformen inte är den traditionella så är producenten av varor och tjänster inom tredje sektorn företagare. Skillnaden mot traditionellt företagande är att företag inom social ekonomi inte bedriver företag för att generera ekonomiska vinster i första hand, utan dess primära uppgift är att åstadkomma medlemsnytta och livskvalité för brukarna. Här kan informationsinsatser bidra till att öka klarheten.

När det gäller situationen i Norrbotten har studien visat att det tenderar att finnas vattentäta skott mellan olika myndigheter. Detta bekräftas av ansvariga bl. a inom länsarbetsnämnden. Olika myndigheters och organisationers representanter är dåliga på att förankra beslut och diskussioner i den egna organisationen. Detta leder i stor utsträckning till att tidigare erfarenheter ej tas tillvara då nya projekt startas upp. I förlängningen leder detta till att den sociala ekonomin i länet inte utvecklas utan stampar på samma fläck hela tiden. För att underlätta utvecklingen av den sociala ekonomin är det därför viktigt att kommunikationen mellan intressenterna på alla nivåer förbättras och att man tar tillvara tidigare gjorda erfarenheter. Samverkan måste utvecklas och bli konkret.

5.2. Erfarenheter att ta till vara för Vojakkalas del

Den överblick studien gett kring den sociala ekonomins möjligheter och problem i Norrbotten samt kring de olika projektens förutsättningar och resultat gör det möjligt att dra några slutsatser, värda att ta till vara för den fortsatta satsningen i Vojakkala:

- Det är av avgörande betydelse att ha de lokala politikerna och tjänstemännen på sin sida. Det är viktigt att de har en förståelse för vad ett kooperativ är och vad det innebär. Många beslutsfattare ser idag kooperativen som privat ägande fastän så inte alls är fallet.

- En gemensam vision utgör en grund för handlingskraft. Gemensamt i de kooperativ som studerats är strävan efter livskvalité och gemenskap för den egna bygden. Genom att ta tillvara tidigare gjorda erfarenheter inom

den sociala ekonomin kan projektet i Vojakkala undvika många fallgropar. I Vojakkala finns det en stark känsla för tanken på att ta ett gemensamt ansvar för att ordna livskvalité för byns äldre under deras sista tid. Byakänslan är starkt utvecklad och man har en gemensam vision om fortsatt överlevnad. Betydelsen av detta kan inte överskattas.

- Verksamhet inom den sociala ekonomin växer fram från ett underifrånperspektiv, där intressenterna delar uppfattningen om att det föreligger ett gemensamt behov som kan lösas genom att de framtida brukarna på något sätt organiserar sig. Detta är mycket tydligt i de kooperativ som studerats.

- Ett gediget förarbete krävs så att alla intressenter är medvetna om vad social ekonomi egentligen är och i vilka former den kan organiseras. Det är viktigt att man i ett tidigt skede är överens om syfte och mål och att en tydlig organisation för hur verksamheten ska bedrivas arbetas fram. En plan för hur det skall bli kontinuitet i verksamheten iett längre perspektiv bör ingå i en sådan arbetsplan. Organisationen måste också vara flexibel och lyhörd och präglas av dynamiskt samspel med det omkringliggande samhället, inte minst för att kunna möta framtida krav och möjligheter.

- Eldsjälar är viktiga, framför allt i projektens inledningsskede för att skapa engagemang och samsyn.

- Att bedriva verksamhet inom den sociala ekonomin är likställt med att driva företag om än syftet med verksamheten kan skilja sig mot det traditionella företagandet. Det krävs således en kompetens inom organisationen om regelverk, bokföring, budgetuppföljning och arbetsgivaransvar bland dem som leder verksamheten.

5.3. Möjligheter till äldrekooperativ i Vojakkala

Haparanda kommuns befolkningsprognos visar att behovet av äldreomsorg kommer att öka betydande de närmaste 10 åren och man är införstådd med att antalet platser måste öka. Kommunen har ambitionen att låta de äldre och anhöriga ha inflytande över omsorgen och är villig att undersöka alternativa driftformer. Fältstudien har visat att Vojakkala har eldsjälar som är villiga att driva ett äldrekooperativ på Palogården och att det finns stöd för tanken hos de äldre, anhöriga och övriga bybor. Byn har lokaler för ändamålet, men en om- och tillbyggnation och handikappanpassning behöver göras.

Invånarna i Vojakkala uttrycker en stolthet över sin bygd och dess historia — något som invånarna samlas kring i form av studiecirklar och arbetar med att bevara och ställa ut föremål. Denna känsla för det förflutna kan stärka samhörigheten och gemenskapen i byn. Om förutsättningarna finns för de äldre att bo kvar i byn får man tillgång till en levande historia som kan föras vidare till yngre generationer.

Med de natursköna omgivningarna kring Palogården finns förutsättningarna för en god livskvalité vid ett äldreboende. Där finns möjlighet till odling, fiske, naturpromenader etc.

Samarbetet mellan kommunen och Vojakkala bedrivs konstruktivt och i god anda. Byn uppfattas som handlingskraftig och får därför gehör för många av sina idéer. Kommunen visar ett stort intresse för att hitta alternativa lösningar för äldreomsorgen. De långa och ibland krångliga beslutsvägarna till trots framstår kommunens vilja till byautveckling och en starkare närdemokrati som tydligt positiv.

Föreningarna i byn är positiva till ett äldrekooperativ. De kan tänka sig att ställa upp med olika aktiviteter och evenemang som kan gagna kooperativets verksamhet. Föreningarnas medlemmar känner kanske genom olika

släktband samhörighet med de äldre som bor på kooperativet. Detta tyder på att det kan bli en långsiktighet i samarbetet mellan föreningarna och äldreboendet. Röda Korsets planer på att starta ledsagarservice och besöksverksamhet kan påverka kooperativet. Om viljan finns kan dessa tjänster bli ett komplement till kooperativet där aktiva från Röda Korset hjälper alla behövande oavsett om de bor på kooperativet eller i det egna hemmet.

Viktigast av allt är dock vad de närmast berörda anser om planerna. Intervjuer med de äldre, anhöriga och övriga bybor visar att alla till stor del är positiva och entusiastiska till idén om ett kooperativ. Man ser möjligheten att få bo kvar i sin hemby som ett privilegium, det finns även de som uttrycker det som en rättighet. På ålderns höst är det av stor vikt att man får känna trygghet i en invand miljö. Stor samstämmighet finns också när det gäller möjligheten till ett aktivt och socialt liv. Att få allting serverat är något som många fasar för.

Det man märker rent allmänt hos de äldre själva är en positiv inställning till möjligheten att kunna bo kvar i byn om hälsan skulle svika, men ingen verkar kunna se sig själv leva och bo på ett äldreboende. Inställningen att det skulle vara bra för andra som är dåliga men aldrig kommer att bli aktuellt för mig, finns hela tiden med i bilden. I dagsläget är omsorgen för många av byns äldre ordnad genom anhörigas försorg.

5.4. Organisation och utformning

Grundtanken med projektet i Vojakkala är att erbjuda ett äldreboende för de gamla i byn så att de skall ha möjlighet att stanna kvar i en trygg och hemvan miljö. Äldreboendet skulle vidare erbjuda meningsfull sysselsättning i form av djurhållning, blomsterodling, vaktmästeri och andra typer av verksamheter som kan växa fram i området kring Palogården.

Ett nästa steg skulle kunna vara att inlemma kommunens hemtjänst i verksamheten. På detta sätt utökas även möjligheten till att ha fast anställd personal som en resurs vid äldreboendet på Palogården. Detta är något som prövats i andra kooperativa äldreboenden, bl. a vid Ingelsgården i Jämtland

Verksamheten kring Palogården behöver inte organiseras för att lösa enbart dessa två verksamhetsområden. Möjligheten till en utökad verksamhet inom den sociala ekonomin begränsas enbart av brist på tankens kreativa frihet. Även möjligheter till uppstartande av alternativa verksamhetsområden tex. personal/maskin/lokaluthyrning eller upplevelseturism bör tas med i diskussionen om hur verksamheten skall organiseras.

Hur ska det tilltänkta kooperativet skötas? Det bör tydliggöras från början vilka som kan sitta i styrelsen, om det är anhöriga, boende, anställda eller utomstående. Projektledningen för det tilltänkta kooperativet bör också tänka på att stadgarna bör vara lättfattliga.

När det gäller ekonomin är det naturligt att Palogården inte kan redovisa en komplett ekonomisk kalkyl ännu, eftersom man inte har kunnat förhandla med kommunen om ersättning. Utgifterna borde man dock kunna räkna på. En preliminär kalkyl bör tas fram där det framgår hur stora intäkterna kan bli och hur stora utgifter som följer med poster som personalkostnader, investeringar, driften i stort, avgifter från de boende, försäljning av vårdplatser etc.

Det råder delade meningar bland de intervjuade om vilka man vill se skall bo på äldrekooperativet. Vissa tror att det kommer bli ett renodlat vårdhem medan andra tror att de äldre kommer klara sig praktiskt taget utan hjälp. Faktum är att en jämn fördelning av ”friska” och dementa kan leda till att de ”friska” hjälper de dementa. De dementa blir tryggare i och med att de känner igen personal och andra hyresgäster. Det är viktigt att fundera över

vilken fördelning av boende kooperativet bör ha med tanke på ålder, eventuella sjukdomar osv., för att också kunna se vilka resurser som kan komma att krävas.

För Vojakkalas del ligger utan tvekan en utmaning hur man ska kombinera den ideella kraft och de krav på organisering som ställs. En möjlighet kan vara att anställa en person som har det löpande administrativa ansvaret.

5.5. Kritiska punkter

Vid sidan av de erfarenheter och synpunkter som redovisats ovan förtjänar några problematiska eller kritiska frågeställningar att särskilt lyftas fram.

Att bygga på frivilliga krafter har sina fördelar, men det är också ett risktagande. Vad händer om de inte kan ställa upp i den utsträckning som det är tänkt eller att intresset avtar så småningom? Intervjuerna med de anhöriga visar att det finns en viss oro för att deras arbetsbörda kommer att bli för tung. Hos vissa märks en tro att hela kooperativets existens hänger på deras insatser. Vidare framskymtar att det kan finnas en grupp som tycker att idén är bra, men inte själva är villiga att ställa upp med ideellt arbete. Det råder osäkerhet om hur stor denna grupp är och om den är rättvist representerad i urvalet av intervjupersoner.

Samordning av äldreboendet med övrig verksamhet på Palogården innebär som redovisats ovan en möjlighet, men kan också bli problematiskt. Det kan komma att innebära prioriteringsproblem, där de ekonomiska realiteterna spelar in. Ett exempel är att övernattningsmöjligheterna för konferenser och annat kan minska – och därmed intäkterna.

Kooperativet behöver diskuteras i samband med övriga angelägna behov i byn. Den satsning på olika projekt som byaföreningen formulerat rymmer förutom äldreboende också att ordna ett antal mindre lägenheter och att se till att en cykelbana längs vägen till Haparanda uppförs. En öppen och levande diskussion är viktig för att få delaktighet och samsyn kring prioriteringar. Inte minst viktiga är ungdomarna. Om bygden ska kunna leva på sikt måste man också skapa förutsättningar för unga, så att de anser sig ha en given plats i samhället.

I intervjusvaren finns en osäkerhet kring vad kooperativt äldreboende egentligen innebär. Som påpekats ovan är förankringen nerifrån den kanske viktigaste faktorn för framgång. Här är det nödvändigt att alla får vara med och att informationen är tydlig. Målgruppen för boendet, personal- och driftsfrågor, ekonomi och innehåll i verksamheten är exempel på frågor som kan diskuteras. Det är viktigt att den osäkerhet och de frågor som finns kommer fram.

6. Sammanfattande rekommendation

En samlad bedömning ur de olika delstudierna är att det finns goda förutsättningar att driva ett äldrekooperativ i Vojakkala. Utvecklingen i länet när det gäller social ekonomi, de stora resurser som finns i form av Palogården, natursköna omgivningar och en livaktig byaförening med engagerade eldsjälar, talar tillsammans med stödet från Haparanda kommun för att idéer och planer för äldreboendet utvecklas vidare. Samt, inte minst, det faktum att de äldre själva, anhöriga och övriga boende i Vojakkala, såväl känner starkt för sin hembygd som stöder tanken på att kunna gemensamt ta ansvar för att erbjuda ett bra boende för de äldre.

Viktigt för fortsättningen är dels att planerna utvecklas vidare till att även omfatta ekonomi, organisation och drift samt att arbetet förankras. Det stöd som tanken har hos många i byn måste kontinuerligt erövras för de olika faserna i utvecklingen. De demokratiska former och det engagemang som finns i byn utgör en positiv kraft att bygga vidare på.

Källförteckning

Litteratur

Civildepartementet: *Att starta kooperativ- En handledning*. Liber, Stockholm 1983

Englund, J. A, *Bidrag till Norrbottens läns historia*, Leo Ruuths Boktryckeri, Luleå, 1905.

Forsman, Arne: *Pilotprojekt för långtidsarbetslösa i Norrbotten, Sverige, Utvärdering*. Luleå tekniska universitet, Luleå 1997

Gustafsson, M-A; Oknestam C: *Kooperativ i glesbygd, Rapport 1994:15*. Mitthögskolan, Sundsvall 1994.

Hansson, Kjell: *Lokal utveckling och skapandet av nya jobb*. IUF, Råneå 1998.

Lundholm, Kjell, *Norrbotten tar form,* Norrbottens Museum, Luleå, 1973.

Länsstyrelsen i Norrbottens län, *Norrbottens synliga historia [del 2, band 1],* Luleå, 1998.

Mason, Jennifer, *Qualitative Researching,* Sage Publications, London, 1996.

Nilsson, Jerker: *Den kooperativa verksamhetsformen,* Studentlitteratur, Lund 1986.

Nordberg, Henri, *Tornedalens årsbok 1997,* Tornedalsrådet.

Pilot projects for the long term unemployed aged 40 and over- Final Report. General Budget: Heading B2-605, Europa Kommisionen 1998.

Tenerts, Hugo, *Ur Norrbottens finnbygds historia,* Almqvist & Wiksell, 1962.

Tornedalskommunernas historiebokskommitté, *Tornedalens historia 1*, Malung, 1991.

Upptäckter i norr. Länsstyrelsen i Norrbotten i samarbete med Journalistlinjen vid Kalix folkhögskola, Norrbotten 1999.

Wahlberg, Erik, *Finska ortnamn i norra Sverige,* Tornedalica, Luleå, 1963.

Riksdagstryck

Social ekonomi i EU-landet Sverige- tradition och förnyelse, Ds 1998:48. Fritzes förlag, Stockholm 1998.

Övriga källor - broschyrer, projektplaner etc.

Kommunfullmäktige, *Översiktsplan Haparanda Kommun*, 1991

Sverigefinska Folkhögskolan, *Haparanda Fiske & Friluftskarta*

European Commission, Provincia Bothniensis, *Fakta om Provinsen*

European Commission, Provincia Bothniensis, *Tornio & Haparanda*

Vojakkala-Nytt

Projektplan för Övre Bygdens servicecenter, Vitvattnet.

Projektplan för Prästholmen, Boden.

Webbaserade källor

http://www.haparanda.se

http://www.provinciabothniensis.org

http://www.eupro.se

http://europa.eu.int/eur-lex/sv/index.html

http://rixlex.riksdagen.se

http://www.riksdagen.se/debatt/9899/utskott/SoU/SoU7/htframe.htm

De studerandes arbeten

Delrapport 1: Yttre omvärld och Kooperativ - en delstudie i Vojakkala projektet

Maria Strandberg
Johanna Andersson
Christina Fornander
Markus Berglund
Sven Tornberg

Delrapport 2: Att åldras i hembygdens famn – Kooperativ i Vojakkala

Robert Bruhn
Åsa Ericson
Viveca Gustavsson
Anna Johansson
Anna Nerhammar
Yvonne Pettersson
Andreas Schyman
Ulrika Söderholm
Camilla Wikström
Josef Öz

Delrapport 3: Kvalitativ undersökning angående attityder och funderingar kring ett kooperativt äldreboende i Vojakkala

Jesper Bondesson
Magnus Gramner
Paul Johansson
Martin Karlström
Lena Masman
Johan Jansson
Maria Karinen
Ida Svedberg
Sofi Henriksson
Rebecka Näslund
Magdalena Resare-Sandberg
Victoria Öberg